

De socioloog als solist

Crisis en continuïteit in het werk van J.A.A. van Doorn*

Inleiding

Bij het uitkomen van zijn boek *Rede en macht* in 1988 - een jaar na zijn afscheid als hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit - gaf J.A.A. van Doorn te kennen 'een forse tournure' gemaakt te hebben ten opzichte van de denkbeelden die hij gekoesterd had aan het begin van zijn academische carrière.¹ In interviews en commentaren in dag- en weekbladen werd aan de omslag de nodige aandacht besteed. Aan het beroemde leerboek *Moderne Sociologie* dat Van Doorn samen met C.J. Lammers in 1959 geschreven had, had een technocratische visie op de maatschappij ten grondslag gelegen. *Rede en macht* daarentegen getuigde van een grote bezorgdheid over de steeds verder voortschrijdende rationalisering van de samenleving. Had hij in de jaren vijftig gepleit voor een strikte scheiding tussen wetenschappelijke sociologie en 'speculatieve' cultuurfilosofische beschouwingen zoals van Bouman, in de jaren tachtig opteerde hij voor een nieuwe verbinding van sociologie met filosofie en andere sociale wetenschappen, zodat een bezinning op normatieve vragen mogelijk werd. Waar hij zich in de jaren vijftig had opgeworpen als pleitbezorger om van sociologie een echte discipline te maken via het programma van het structureel-functionalisme, beweerde hij nu dat de sociologie als aparte discipline hem niet meer zo veel interesseer-

* Dit is een bewerking van een doctoraalscriptie onder dezelfde titel, geschreven bij de vakgroepen Sociologie en Wetenschapsdynamica van de Universiteit van Amsterdam. Ik wil graag Nico Wilterdink, Bart van Heerikhuizen en mijn scriptiebegeleiders Trudy Dehue en Dick Pels bedanken voor hun commentaar op een eerdere versie. Prof. J.A.A. van Doorn wordt hartelijk bedankt voor zijn medewerking.

¹ Cor Klaasse, Jacques van Doorn maakt de cirkel weer rond, in: *Qoud Novum* 4 oktober 1989 (interview).

de.²

Het is de vraag of dit beeld van Van Doorn - door hemzelf gepresenteerd en door anderen bevestigd - als een eertijds gedreven pleitbezorger van 'de moderne sociologie' die een radicale omslag in zijn denken zou hebben doorgemaakt, bij nader onderzoek stand houdt.³ Welke zijn, algemener gesteld, de continuïteiten en veranderingen in het werk van Van Doorn sinds het begin van zijn intellectuele carrière? Behandeling van die vraag is interessant omdat zij nieuw licht kan werpen op het probleem in hoeverre de ontwikkeling van de Nederlandse sociologie na 1945 gekenmerkt wordt door breuken of door continuïteit. De belangrijkste protagonisten in het debat rond die kwestie, de sociologe Marja Gastelaars (1985) en de historicus Ed Jonker (1988), hebben met elkaar gemeen dat ze grotere groepen sociologen of zelfs de hele discipline als eenheid van analyse nemen. Het is de vraag of deze 'collectivistische' aanpak toereikend is om een bevredigend inzicht te krijgen in de aard van de ontwikkeling. Meer specifiek: in hoeverre gelden de ontwikkelingen in de Nederlandse sociologie zoals door Gastelaars en Jonker beschreven voor een socioloog die in die ontwikkelingen zo'n centrale rol heeft gespeeld?

In de behandeling van deze vragen onderscheid ik drie aspecten in het werk van Van Doorn: het wereldbeeld, of de manier waarop tegen de politiek en maatschappij wordt aangekeken; de definiëring van de beroepsrol van de socioloog, of de maatschappelijke claims; en tenslotte de wetenschappelijke claims.

2 Naar een professionele sociologiebeoefening

Tijdens de Tweede Wereldoorlog deed Van Doorn eindexamen HBS in Maastricht. Een universitaire studie was onder die omstandigheden niet mogelijk en daarom nam hij lessen in de sociale geografie bij zijn aardrijkskundeleraar van school. Voorzien van afgeronde werk-

² Zie interview *Quod Novum* 4 oktober 1989; *NRC Handelsblad* 3/4/1986; *de Volkskrant* 12 december 1987.

³ Het beeld van de omslag wordt indirect bevestigd door sociologen die in de jaren zestig en zeventig Van Doorn vooral identificeerden - en vaak bekritiseerden - als auteur van *Moderne sociologie*. Voor de critici van dat werk verscheen Van Doorn als een abstracte systeembouwer, die een achterhaald soort sociologie verdedigde.

stukken over o.a. de demografische bijzonderheden van zijn woonplaats, kwam hij in 1946 in het Amsterdamse universitaire milieu terecht. Maar hij zou daar niet lang blijven. Na zijn kandidaats moest hij als militair naar Nederlands-Indië. Gedurende zijn diensttijd verdiepte hij zich in geschiedenis en las hij Spengler en Romein. Hij had ook eigenlijk graag geschiedenis willen studeren, maar had niet de daartoe indertijd vereiste vooropleiding gymnasium gevolgd.

In Indonesië wekten de rationele organisatie van het leger en de overgang van rationele oorlogvoering naar irrationele geweldsuitbarstingen en oorlogsmisdaden zijn verbazing en interesse op. Het 'organisatieverschijnsel' zou de kern van zijn werkzaamheden als socioloog blijven. Na zijn afstuderen vond hij een baan aan de universiteit van Leiden, waar hij zijn proefschrift schreef bij F. van Heek over organisatie, toegespitst op de geschiedenis van de militaire organisatie.

De georganiseerde maatschappij

In Nederland was ondertussen de 'wederopbouw' in volle gang. Van Doorn (1948, 287) beschreef deze periode zo:

Sedert enkele tientallen jaren zijn we ons bewust in een tijd van overgang te leven. Overal rondom ons zien we het afbrokkelen en ineenstorten van bestaande waarden en denkstelsels; de economische machine van onze tijd schijnt vastgelopen, de maatschappij verkeert meer dan ooit tevoren in revolutie, de cultuur zelf is tot een probleem geworden. Anderzijds openbaren zich allerwege de symptomen van een nieuwe cultuur. Alles wijst er op, dat wij niet tot ondergang gedoemd zijn, maar onderweg zijn naar een betere wereld.

Een passage die zowel crisisbesef als hoop en optimisme uitdrukt, en daarmee iets aangeeft van de manier waarop de generatie van Van Doorn zich ertoe zette de moderne maatschappij gestalte te geven. In de jaren vijftig was die maatschappij volgens Van Doorn (1956) aangeland in het 'laat-organisatie stadium': meer en meer maatschappelijke functies werden door organisaties vervuld. De tegenstellingen tussen standen en klassen waren minder belangrijk geworden en zowel de leidinggevende elite als de nieuwe middenklasse als ook de vroegere arbeiders konden beschouwd worden als 'functionarissen'. De proletarische leefstijl was nagenoeg verdwenen, er was alleen nog een 'proletarische achterhoede' van mensen die nog niet opgenomen waren in de massa-organisaties van de moderne indus-

triële maatschappij (Van Doorn 1954; 1956, 237-244).

Uitte Van Doorn zich in deze publicaties in positieve zin over de kenmerken van de moderne maatschappij, inclusief het voor die maatschappij typerende 'organisatieverschijnsel', tien jaar later toonde hij zijn beduchtheid voor een dreigende almacht van organisaties, die ten koste zou gaan van de 'democratische orde' (1966, IX). Als antwoord op dit probleem stelde Van Doorn voor de 'professionele formule' in organisaties in te bouwen. Organiseren was op zichzelf een a-morele, puur functionele techniek, die voor uiteenlopende doelen kon worden ingezet. Consequente normering en doordenking van maatschappelijke functies was vanouds een professionele verdienste geweest. Professionalisme 'bestaat in de opvatting dat een beroep bepaalde maatschappelijke diensten behoort te vervullen, waarvan het gehalte wordt gewaarborgd door een gespecialiseerde kennis en kunde, verworven tijdens een bijzondere vorming en gegarandeerd door de gezamenlijke beroepsbeoefenaren, daartoe verenigd in een corporatie met monopolistische aanspraken' (1966, 142). Wanneer de professionele houding zich zou laten enten op het 'doelmatigheidssysteem' van de organisatie zouden professionals ervoor zorg kunnen dragen dat de organisatie haar verantwoordelijkheden tegenover de maatschappij erkende en waar maakte. Maar ook zouden ze de organisatie tegen 'excessieve' aanspraken van de samenleving beschermen (1966, 260).

De socioloog als 'professional'

Al vanaf het begin van zijn academische carrière wees Van Doorn op de noodzaak te komen tot een duidelijke beroepsrol voor sociologen. Als een rode draad loopt door zijn publicaties uit de jaren vijftig en zestig de oproep om aan te sluiten bij de maatschappelijke vraag naar sociaal-wetenschappelijke kennis.

In de vroege jaren vijftig, toen de structurele veranderingen in de maatschappij en een 'streven naar planmatigheid op alle gebied' nieuwe mogelijkheden voor sociologen leken in te houden, propageerde Van Doorn (1952, 27, 43) de rol van sociaal-onderzoeker als alternatief voor de positie van leraar aardrijkskunde die 'sociografen' van oudsher bekleedden. Vanaf zijn proefschrift in 1956 tot in het midden van de jaren zestig - toen hij voorstellen uitwerkte voor een nieuwe sociologische afstudeerrichting - probeerde hij een evenwicht te bereiken tussen de verschillende 'relevantiekaders' waar een socioloog zich op kon richten en waarvan het sociaal onderzoek een

onderdeel vormde.

In de lijn van zijn benoeming tot hoogleraar in de industriële sociologie te Leiden in 1958 ging hij aanvankelijk vooral in op de positie van de industrieel socioloog. Maar zijn pleidooi werd in de jaren daarna uitgebreid tot de positie van andere sociologen, die voor het merendeel inmiddels in dienstverband buiten de academie opereerden.

Van Doorn onderscheidde drie kaders die van belang waren voor het werk van de socioloog en daarmee corresponderend drie beroepsrollen die soms tegelijk en soms om de beurt door sociologen vervuld konden worden. Ten eerste was er de oriëntatie op de academie, die strikt wetenschappelijke (waardevrije) resultaten op zou leveren. In de tweede plaats was er een 'toegepaste sociologie', zoals de industriële sociologie, waarbij de keuze van onderwerpen bepaald werd door de maatschappelijke relevantie daarvan. Tenslotte was er een beleidssociologie die, veelal in nauw contact met de opdrachtgever, thema's centraal stelde die voor het beleid van belang waren.

Van Doorn wees er met nadruk op dat de socioloog in deze verschillende kaders zijn zelfstandigheid kon en moest bewaren. Sociologen die zich alleen toelegden op de technische volmaaktheid van hun onderzoeksmethoden en -resultaten, liepen in het dienstverband van een organisatie de kans zich 'onderhorig' te maken aan de belangen van de organisatie. Opdrachtgever noch maatschappelijke belangengroepen dienden het werk van de socioloog te bepalen. Zelfs de bedrijfssocioloog zou zich niet geheel ondergeschikt hoeven te maken aan de door het bedrijf opgelegde kaders. In overeenstemming met de grote betekenis die Van Doorn toekende aan de rol van de verantwoordelijke professional, bepleitte hij een professionele beroeps-ethiek voor sociologen. Deze zou een relatieve autonomie ten opzichte van de organisatie waarvoor zij werkten kunnen waarborgen (Van Doorn 1958 (1); 1961; 1964 (1), 149-151).

Van Doorns pleidooi voor professionele autonomie impliceerde voor hem dus geenszins een ivoren-toren-instelling.⁴ De sociologie had niet

⁴ Hierin onderscheidt Van Doorn zich van de grote Amerikaanse pleitbezorger van de professies, Talcott Parsons. Van Doorn verwijst wel naar publicaties van Parsons over professies, bijv. zijn *Some Problems Confronting Sociology as a Profession* uit 1959 (Van Doorn 1961, 107, 109, 111). Maar voor Parsons lijkt de prioriteit van academische sociologie ten opzichte van meer toegepaste varianten anders te liggen dan voor Van Doorn, bijv. waar hij beweert: 'I would give unequivocal primacy to the sociologist's role as a scientist' (Parsons 1959, 547-548).

alleen wetenschappelijke, maar ook maatschappelijke verantwoordelijkheid. Het ging erom 'sleutelfiguren' of 'tolken' tussen wetenschap en beleid in het leven te roepen. De socioloog in dienstverband moest méér zijn dan louter 'technicus' die zich alleen om de technische precisie van zijn onderzoeksresultaten bekommerde, de wetenschapsoefenaar moest méér zijn dan theoreticus, en de toegestane socioloog moest zich op beide andere kaders oriënteren. Op deze manier was de sociologie een 'sociologie engagée' (Van Doorn 1958, 18). Wetenschappelijke kennis kon als basis dienen voor beleidsadviezen, en de socioloog moest dus zeker niet schromen 'analyse' door te trekken tot 'advies' en advies tot 'beleid.' Een adagium dat Van Doorn zelf kracht bijzette in zijn *Sociale ongelijkheid en sociaal beleid* uit 1963, waarin hij een analyse van de positie van arbeiders en employés in onderneming en maatschappij liet uitmonden in beleidsadviezen. Waar de louter academisch georiënteerde 'scientist' de maatschappij als object zag, zag de professionele socioloog deze ook als cliënt (Van Doorn 1961, 112; 1964 (1), 152; 1966). Maar het was uitdrukkelijk niet de bedoeling de socioloog als profeet of maatschappijverbeteraar in te zetten.

In zijn pleidooi voor een sociologische beroepscode ging Van Doorn ervan uit dat de socioloog zijn eigen professionele ethiek in de praktijk kon brengen. Achteraf lijkt dit idee van de socioloog die zich relatief onafhankelijk tegenover zijn werkomgeving zou kunnen opstellen nogal naïef. Niet alleen was hij tamelijk optimistisch over de bewegingsvrijheid van de socioloog, maar ook had hij weinig oog voor maatschappelijke tegenstellingen. Daarin stemde hij overeen met het progressieve Amsterdamse sociaal-democratische milieu waar hij na de oorlog in verkeerde. De Nederlandse samenleving kende volgens hem een 'pluralistische' structuur; verschillende normen en waarden waren als 'partieel aanvaarde en corrigeerbare cultuurelementen' verankerd in onderscheiden sociale instituties, zoals 'het economisch, politiek, juridisch, medisch en kerkelijk bestel'. De socioloog zou bij de instituties in die sectoren aan moeten sluiten en aldus voor zijn werk richtpunten moeten vinden 'in de cultuur en inrichting van onze democratische maatschappij' (1964 (1), 150-151). Door zich te specialiseren op één sector, zou de socioloog de institutionele normen kunnen leren kennen om aan de hand daarvan 'een standpunt te kiezen en verdedigen, waardoor zijn intellectuele bijdragen tot waarlijk professionele bijdragen kunnen uitgroeien'. Deze

vage formulering lijkt als uitweg bedoeld voor het volstrekte 'relativisme' waarin academisch georiënteerde sociologen zouden kunnen vervallen, maar kan m.i. toch niet gezien worden als een oplossing voor de dilemma's waar sociologen zich voor geplaatst zagen.⁵

Van Doorn kreeg de kans om zijn ideeën over de professionele socioloog handen en voeten te geven toen hij tot hoogleraar benoemd werd aan de Nederlandse Economische Hogeschool in Rotterdam, de latere Erasmus Universiteit. Opnieuw stond de wens centraal wetenschappelijke kennis in verband te brengen met de maatschappelijke vraag naar die kennis: sociologie moest niet alleen probleemgericht, maar ook beleidsrelevant zijn, wat nog geen beleidsconformisme impliceerde. Volgens deze 'Rotterdamse formule' zou theorievorming toegespitst op een maatschappelijke problematiek en het daarop gerichte beleid zowel voor de theorie als voor de maatschappij vruchten afwerpen. De sociologie kon zich volgens Van Doorn het best concentreren op die instanties waar de beslissingen vielen die de maatschappij vorm gaven. Dus dienden bedrijven, de politieke orde en de kerk bestudeerd te worden en niet zozeer stakingsgedrag, kiesgedrag of kerkbezoek (Van Doorn 1963, 190). Deze oproep leek vooral gericht tegen enkele Nederlandse sociologen die niet de structureel-maatschappelijke verschijnselen als voorwerp van onderzoek namen, maar die het 'collectief gedrag' bestudeerden en het 'sociaal-psychologische aspect' benadrukten (Van Doorn 1963, 190). Aan deze keuze lagen naast principiële, ook pragmatische overwegingen ten grondslag. In Rotterdam waren in de vroege jaren zestig alleen Rechten en Economie als andere faculteiten aanwezig, zodat vooral het bedrijfsbeleid en de inrichting van het staatsbestel door studenten bestudeerd konden worden (Klein 1974).

Moderne Sociologie

Tegenover de in hun ogen wat stoffige aanblik die de gevestigde sociale wetenschap bood, stelden de naoorlogse sociologen de noodzaak van vernieuwing.⁶ Onder een aantal jonge sociologen die voornamelijk in Amsterdam afgestudeerd waren, ontstonden plannen om

⁵ Zie ook de opmerking van Leune 1987, 13-14.

⁶ Interview *NRC Handelsblad* 3/4/1986.

een nieuw vaktijdschrift op te richten. De *Sociologische Gids* die in 1953 werd opgericht, was de moderne tegenhanger van *Mens en Maatschappij*, dat geheel in handen was van de oudere generatie en ruimte bood aan de meest uiteenlopende sociale en culturele wetenschappen. De jongeren hadden daarmee hun eigen spreekbuis gecreëerd. Van Doorn, die bij vele gelegenheden naar voren trad als woordvoerder van zijn generatie, was ook hierin prominent aanwezig.

De sociologie droeg op dat moment nog steeds het stempel van de discipline waar zij in Nederland historisch uit was voortgekomen, de Steinmetzianse sociografie. Van Doorn kenschetste deze sociografie als een onsystematische verzameling van de meest uiteenlopende gegevens over verschillende gebieden en hun bevolkingen, waartegenover hij de moderne sociologie als 'wetenschappelijk' typeerde. Via het opstellen van hypothesen en de toetsing daarvan zouden wetenschappers de werkelijkheid moeten verklaren, om op grond daarvan tot voorspellingen te komen en maatschappelijk in te kunnen grijpen (Van Doorn & Lammers 1958 (2), 56).

Van Doorn werkte samen met Lammers zijn programmatische ideeën voor een nieuwe sociologie uit in het leerboek *Moderne Sociologie. Systematiek en analyse*, dat in 1959 verscheen. De auteurs meenden 'dat er een convergentie in het sociologisch denken en onderzoeken te constateren (is), die tot een geïntegreerd wetenschapssysteem begint te leiden'. Theorievorming en onderzoek dienden samen te gaan om te komen tot 'een steeds verder verfijnd analytisch kennissysteem' (Van Doorn & Lammers 1959, 11-12). Dit wetenschapssysteem duiden de auteurs in een reëliek op kritiek aan het adres van het leerboek aan als structureel-functionalisme, waarbij zij opmerkten dat er geen andere sociologische hoofdstroom was die met gelijk succes de diverse bijdragen aan het vak wist te verenigen (Van Doorn & Lammers 1960, 298).

Het is echter de vraag of Van Doorn en Lammers er zelf in slaagden dit structureel-functionalisme als een samenhangend geheel te presenteren, of het tot zo'n geheel te maken. Van Lammers, die in Amerika kennis had gemaakt met groepsdynamica en sociale psychologie, was het idee afkomstig om de opzet zo te structureren dat begonnen werd bij het micro-niveau van interactieprocessen, waarop het meso- en macro-niveau van maatschappelijke systemen volgde. Van Doorn was in dat laatste meer geïnteresseerd en hij nam dat deel van het boek voor zijn rekening. Recensent J. Goudsblom merkte de verschillende

uitgangspunten van het boek op. In de laatste twee delen, over Continuïteit en Verandering, overheerste het structureel-functionalisme, terwijl in het eerste deel behaviorisme gemengd werd met ideeën van de *verstehende* sociologie. Die vermenging bleek volgens Goudsblom uit het merkwaardige onderscheid dat de schrijvers maakten tussen 'uiterlijk' en 'innerlijk' gedrag (Goudsblom 1962, 30-31; 1980, 384, 390).

In feite was *Moderne Sociologie* dus eclectischer van opzet dan de auteurs zelf met hun leus 'structureel-functionalisme' aanvankelijk meenden of wilden toegeven.⁷ Op systematische wijze brachten Van Doorn en Lammers een aantal kernbegrippen van de toen gangbare sociologie bijeen. Van Doorn had zich daarbij minder druk gemaakt om de theoretische consistentie en fundering dan om de didactische kwaliteiten van de gekozen opzet.⁸ Toen de *Sociologische Gids* in 1961 een 'Functie-nummer' uitbracht, waarin met name J.E. Ellemers en H.P.M. Goddijn met elkaar streden over de vraag wat het verschil was tussen analytische, structureel-functionalistische sociologie en functionele sociologie, hield Van Doorn zich dan ook buiten deze door hem als scherpstrijperij betitelde discussie.⁹

Het leerboek *Moderne Sociologie* werd op allerlei opleidingen ingevoerd als het moderne programma voor de sociologie. Toch schaarden niet alle tijdgenoten zich erachter. Generatiegenoten als P. Thoenes en H.P.M. Goddijn en ouderen als F. van Heek en P.J. Bouman bleven kritisch ten aanzien van de aanspraken dat hier het voorlopige eindpunt van de sociologische theorie zou zijn bereikt. Maar ook binnen de *Gids*-groep zelf heerste geen consensus. Zo wees Van Doorn (1954) de vermenging van wetenschappelijke uitgangspunten met levensbeschouwelijke idealen af, terwijl Thoenes bewondering aan de dag legde voor de socialistisch georiënteerde Rotterdamse hoogleraar F.W. Polak, en J.A. Ponsioen blijk gaf van christelijke inspiratie.¹⁰ Daarnaast was er een onderscheid tussen degenen die zich voor theorievorming interesseerden en degenen die zich meer met onderzoek of de verfijning van onderzoeksmethoden bezig hielden.

⁷ Later geven ze dit wel toe. Zie interview Nijhoff en Pels 1985, opgenomen in de literatuurlijst.

⁸ Interview Nijhoff en Pels 1985.

⁹ Interview Van El 19 maart 1991.

¹⁰ Interview Van El 19 maart. Zie ook: Ponsioen.

Van Doorn signaleerde dat vooral de jongste sociologen zich daarin specialiseerden. Hij waarschuwde voor deze 'technisering', omdat die uiteindelijk ten koste zou kunnen gaan van de maatschappelijke relevantie van de sociologie (Van Doorn 1964 (2); Van Heek 1964).

Zelfs binnen het spectrum van 'de moderne sociologie' was er dus voor iedere socioloog de mogelijkheid om op een eigen manier invulling te geven aan het programma. Dit gold ook voor de grondlegger Van Doorn. Naast en na de schreden die hij zette op het theoretische pad bestond zijn werk in de jaren vijftig en zestig grotendeels uit essays waarin ruime aandacht was voor historische ontwikkelingen. Dit bracht recensent P. van Berkel (1968) in een bespreking van de bundel *Organisatie en maatschappij* ertoe zich af te vragen of we nu nog met 'moderne sociologie' in de zin van de bekende inleiding uit 1959 te maken hadden 'of dat daarin wellicht een andere Van Doorn aan het woord geweest is'.

Van Doorn was dus zeker geen pur sang theoreticus. Naast theoreticus was hij vooral een essayist met een grote en brede historische belangstelling en eruditie. Zo schreef hij essays over de verzuiling, de krijgsmacht, de arbeidsmarkt en het internaat als organisatietype.¹¹ Zelf heeft hij in interviews te kennen gegeven te ongeduldig te zijn om zich lang met één type activiteit of één thema bezig te houden. Als hij het heeft verkend gaat hij naar het volgende. Deze veelzijdige, maar ook wat springerige intellectuele instelling was waarschijnlijk in hoge mate bepalend voor de nogal luchtige manier waarop hij theoretische kritiek opnam, zoals die op de verhouding tussen de verschillende niveaus in *Moderne sociologie*, en verklaart mede waarom hij dit leerboek pragmatisch-eclectisch heeft samengesteld. Deze houding werd ook gevoed door het feit dat Van Doorn lange perioden gestudeerd had buiten de academie en dus - naar eigen zeggen - minder vast zat aan daar geldende theoretische conventies.¹²

3 Crisis

In de loop van de jaren zestig werd het betrekkelijk harmonieuze beeld van de gestaag moderniserende maatschappij meer en meer vertroebeld door de realiteit. De Nederlandse universiteiten werden

¹¹ Zie Van Doorn 1966.

¹² Interview Nijhoff en Pels 1985, en interview Van El 19 maart 1991.

een belangrijk platform voor de roep om meer democratie en de verwoording van maatschappelijke onrust. Als voorzitter van diverse onderwijscommissies waakte Van Doorn over zijn Rotterdamse formule en de zeggenschap over het universitaire onderwijs. Geheel in overeenstemming met zijn opvatting over de 'verantwoordelijke professional', meende hij dat docenten de verantwoordelijkheid voor het onderwijs hadden en niet de studenten. Hoewel hij een aantal medezeggenschapseisen respecteerde, stuitte hem de radicaliteit waarmee één en ander gepropageerd werd tegen de borst. In een lezing voor een door studenten georganiseerd congres van de 'Sociologische Interacademiale' in 1968 onder de noemer 'De linkse sociologie?' vond hij de democratiseringseisen overtrokken en gespeend van realiteitszin (Van Doorn 1968). Later zei hij hierover dat de jaren zestig hem voorgoed genazen van 'een vage progressieve houding'.¹³ Hij trok zich wat meer uit de academische wereld terug en hield zich bezig met oude intellectuele liefdes: de geschiedenis van Indonesië en de militaire sociologie.

De 'Rotterdamse formule' van het streven naar integratie tussen wetenschappelijke kennisverwerving en concentratie op beleidsvraagstukken overleefde de universitaire stormen van de jaren zestig. In november 1973 vond het een nieuwe spreekbuis met de oprichting van het tijdschrift *Beleid en Maatschappij*. Van Doorn werd voorzitter van de redactie. Het blad wilde wetenschappelijk verantwoorde analyses van beleidsontwikkelingen in de samenleving brengen 'binnen de spanningsverhouding tussen beleid, wetenschap en publieke zaak' (Ter Opening, p.1). Een spanningsverhouding die de laatste jaren zou zijn toegenomen.

Opvallend is het verschil in toon met de optimistische geluiden uit de vorige decennia. Naast een gestegen zelfbewustzijn van wetenschapsbeoefenaren zou er volgens de redactie in de vroege jaren zeventig sprake zijn van toenemende kritiek op inschakeling van wetenschappelijke kennis bij de beleidsvorming, twijfel aan de ongelimiteerde uitbreiding van wetenschappelijke productie en kritiek op expertocratie en technocratie. Het tijdschrift ontstond rechtstreeks uit onbehagen over de gesignaleerde zaken en wilde een 'onafhankelijk forum' inrichten dat ruimte bood aan zowel analyse van beleid als 'wetenschappelijk verantwoorde kritiek' daarop (Ter Opening,

¹³ Interview *NRC Handelsblad* 3/4/1986.

p.2).

Een treffend verschil met de sociologie uit vorige jaren was verder, dat de medewerkers van het tijdschrift zich direct mengden in de publieke discussie. Zo bogen zij zich in de vroege jaren zeventig over het overheidsbeleid tijdens de energie-crisis en de economische recessie die daarop volgde en vormden zij in de tweede helft van de jaren zeventig een forum voor het debat over de crisis in de verzorgingsstaat.¹⁴

In de artikelen die Van Doorn in dit nieuwe tijdschrift schreef formuleerde hij een drastische herwaardering van de rol van professionals. Hij ontwikkelde zijn denkbeelden aan de hand van de onrust in de dienstverlenende sector. Instellingen werden door het personeel bezet, acties van personeel en cliënten werden voorpaginanieuws. Het optreden van het personeel in de zwakzinnigeninrichting Dennendal werd daarvan misschien wel het bekendste voorbeeld.

Van Doorn (1975) analyseerde deze kwestie als een van de vele voorbeelden van conflict tussen staf en bestuur. Vooral in de dienstensector was de uitvoering van het werk in de laatste jaren in handen gekomen van steeds grotere aantallen hooggeschoolde professionals. Het bestuur van instellingen bleef echter grotendeels bestaan uit leken. De professionals wilden meer betrokken worden bij het bestuur van hun instellingen en vanuit hun beroepsopvatting vorm geven aan het beleid. Hoewel op het eerste gezicht deze 'professional revolution' progressief leek omdat zij werknemers meer invloed wilde geven, was er volgens Van Doorn in feite sprake van een technocratische ontwikkeling. In de strijd om de machtsposities beriepen professionals zich tegenover leken op hun specialistische kennis. Controle van professionals die hun eigenbelang nastreefden werd steeds minder mogelijk, zeker nu controle door de koepels van de verzuilde verzorgingsinstellingen met de ontzuiling wegviel en het lekenbestuur macht verloor aan de autonomer wordende professionele beroepsgroepen.

De kritiek op de professionals werd in de jaren zeventig verbreed naar kritiek op het functioneren van de verzorgingsstaat, omschreven

¹⁴ De maatschappelijke discussie over de 'crisis in de verzorgingsstaat' werd kracht bij gezet door het verschijnen van een tweetal bundels die mede door Van Doorn geredigeerd werden: J.A.A. van Doorn & C.J.M. Schuyt (red.), *De stagnerende verzorgingsstaat*, Meppel/Amsterdam, 1978; J.W. de Beus & J.A.A. van Doorn (red.), *De interventiestaat: tradities - ervaringen - reacties*, Meppel/Amsterdam, 1984.

als de vervlechting tussen overheid en het 'maatschappelijk middenveld' waar welzijnsinstellingen en maatschappelijke organisaties actief waren, zoals op het gebied van het onderwijs, de gezondheidszorg, de rechtshulp enzovoort (Van Doorn 1977 (2), 117). Dit complex was 'onbeheersbaar' geworden. Niet alleen rezen de kosten tot een onaanvaardbaar niveau, maar ook waren professionals als een soort 'vijfde macht' vertegenwoordigd in allerlei adviesorganen van de overheid. De macht van de professies en de maatschappelijke organisaties waar zij in werkzaam waren werd aldus versterkt ten koste van controle door de overheid (1977 (2), 122-123; 1977 (3), 12). Een tweede probleem was dat burgers in de verzorgingsstaat een 'klasse' van 'nieuwe afhankelijkken' waren geworden. Hun wensen en moeilijkheden werden gegoten in het kader dat de professies aanreikten; juridisering, medicalisering e.d. waren het gevolg. Deze opvatting is verwant aan analyses van iemand als Illich. Van Doorn was het echter niet eens met diens, in zijn ogen 'reactionaire', visie dat de instituties dan maar opgeheven moesten worden.

Hier is dus sprake van een duidelijke omkering ten opzichte van de jaren zestig, toen professionals gezien werden als dragers van de democratie in een pluralistische maatschappij. Toen had Van Doorn het idee gehad dat de in organisaties werkzame professionals zelf het beste voor het beheer van maatschappelijke sectoren zorg konden dragen. In de jaren zeventig werd de boodschap dat mensen in de verdrukking kwamen in het door overheidsgelden in stand gehouden en door professionals gedomineerde voorzieningencolplex van de verzorgingsstaat. Noch de burgers, noch de overheid konden de professionals controleren. Met instemming verwees Van Doorn nu naar auteurs als Terence Johnson en Eliot Freidson die in tegenstelling tot functionalistische sociologen als Parsons wezen op de schaduwzijden van de macht van het professionalisme.¹⁵

Men zou in dit verband bij Van Doorn in de jaren zeventig van politisering kunnen spreken: meer dan voorheen realiseerde hij zich dat planning en bestuur op grond van specialistische kennis niet neutraal en belangeloos waren, maar de belangen van de professionals dienden. Dit leidde ertoe dat de rol van politici en maatschappelijke stromingen door hem meer naar voren werden geschoven dan

¹⁵ Zie de verwijzingen in Van Doorn 1977 (2) naar T.J. Johnson, *Professions and Power*, London/Basingstoke, 1972, en E. Freidson, *The Profession of Medicine*, New York, 1970.

strookte met de planningsgedachte van de 'modernen'. In deze politisering stemde Van Doorn in opmerkelijke mate overeen met de linkse maatschappijcritici die hij bestreed. De term 'burger' was overigens bewust gekozen; politiek gezien afficheerde hij zich nu met het conservatief-liberale gedachtengoed (Van Doorn 1977 (3)).

Naar een bescheidener maatschappelijk optreden

Met de kritiek op de professionals raakte de beroepsopvatting voor sociologen zoals die in de jaren vijftig en zestig ontwikkeld was, in diskrediet. Het concept van planning, de opvatting dat sociologen kennis moesten leveren ter onderbouwing van sociale politiek, was nu verdacht geworden.

Een eerste stap in de richting van een herformulering door Van Doorn van de maatschappelijke rol voor sociologen was de oproep tot bescheidenheid: men kon zich inspannen voor het signaleren van onvolmaaktheden, maar de maatschappij was niet rationeel vervolmaakbaar. De wetenschapsbeoefenaar zou, 'zeker indien zijn werk hem brengt op het gebied van toepassing en organisatie van wetenschappelijke kennis, zo al niet bang, dan toch bescheiden moeten zijn. Een door wetenschap beheerste wereld was ooit een utopie, het is thans een schrikbeeld' (1977 (1), 14).

De maakbaarheidsgedachte die door de beheersproblemen van de verzorgingsstaat haar geloofwaardigheid zou hebben verloren, wortelde volgens Van Doorn in het optimistische vooruitgangdenken van de Verlichting. Via denkers van de zogenaamde Contra-Verlichting als Isaiah Berlin beleefde Van Doorn nu wat hij zelf noemde een 'Aha-Erlebnis'.¹⁶ Met een schok van herkenning trof hij hier gedachten aan waar hij zelf door de confrontatie met maatschappelijke ontwikkelingen op was gekomen: een pleidooi voor een voorzichtiger houding tegenover grootse ideeën voor maatschappelijke verandering. Zelf typeerde hij deze houding als 'conservatisme'. Dit conservatisme wantrouwde 'de ongelimiteerde toepassing van rationeel- en instrumenteel-wetenschappelijke zienswijzen op het menselijk en maatschappelijk leven' en 'de utopie als maatschappelijke blauwdruk, het plan als sociaal spoorboekje'. 'Social engineering' was eigenlijk een 'misvatting' omtrent 'wat mogelijk en geoorloofd is als het gaat om mens en maatschappij' (1977 (3), 22-23).

Van Doorn maakte dus in de jaren zeventig een omslag in wereld-

¹⁶ Interview Van El 19 maart 1991.

beeld door, die direkt samenhang met een hevige teleurstelling in de resultaten van de verzorgingsmaatschappij en de prominente rol van professionals daarin. Van optimistische 'social engineer' werd hij tot een bezorgde conservatief. De professionele beroepsrol van de socioloog die kennis zou moeten aanleveren voor bestuur en beleid kwam daarmee op losse schroeven te staan. Of de veranderingen in wereldbeeld en in opvattingen over de maatschappelijke rol van de socioloog ook een vermindering van wetenschappelijke pretenties met zich mee brachten, kunnen we afmeten aan de herdruk van *Moderne Sociologie* in de tweede helft van de jaren zeventig en de reacties daarop.

'Moderne Sociologie' herzien

Wanneer we de dertiende, geheel herziene uitgave van *Moderne Sociologie* uit 1976 ter hand nemen, blijkt dat de wetenschappelijke pretenties in veel minder sterke mate teruggenomen werden.

Met behoud van de aanvankelijke opzet stelden Van Doorn en Lammers in aanvullende commentaren op elk hoofdstuk ontwikkelingen in de theorie en het zelfbeeld van de sociologie aan de orde. Daarnaast reageerden zij op kritiek die in de loop der jaren op het boek gegeven was. Zij stelden kort dat het afgelopen decennium de ontwikkeling van een zeker crisisbesef voor de sociologie kenmerkend geweest was.

De moderne socioloog vraagt zich sterker dan zijn voorgangers af waartoe zijn kennis voert en wat zijn maatschappelijke functie is. Hij is minder zeker dat alle inspanning zal of zelfs kan resulteren in een solide wetenschappelijk bouwwerk waarin de komende generaties hun thuis kunnen vinden (...) Het beste antwoord is wellicht een onderzoek naar de grondslagen, de structuur en de functies van de sociologie zelf: een 'sociologie van de sociologie' als 'grondige bezinning op wat de sociologie is en doet' (Van Doorn & Lammers 1977, 34).

Van deze bezinning is in *Moderne Sociologie* verder overigens weinig te merken, zoals ook een criticus als Goudsblom (1979) opmerkte.

Hoewel de auteurs wel de vermindering van pretenties van een almaar groeiend sociologisch bouwwerk onderschreven, bleven zij vasthouden aan het analytisch geraamte dat zij ooit voor een dergelijk project hadden opgetrokken. De typering 'analytisch' voor het boek vonden de auteurs geen probleem: 'ook al zou hier inderdaad sprake zijn van een afzonderlijke en duidelijk af te grenzen sociologi-

sche variant - wat wij ernstig betwijfelen - dan nóg is zij naar onze mening de meest opene' (Van Doorn & Lammers 1976, 16). Hoewel deze sociologie wellicht de historische dimensie verwaarloosde, zou uitbouw in die richting wel tot de mogelijkheden behoren.

Het bestaan van pluralisme werd geaccepteerd, maar het lijkt of dit geen gevolgen had. Zo erkenden de auteurs dat het laatste decennium in tegenstelling tot de door hen geopteerde convergentiegedachte en groei naar een eenheidssociologie, een (her)ontdekking van allerlei naast elkaar bestaande 'interpretatiewijzen, paradigmata en stromingen' te zien had gegeven. Zij waren wel overtuigd van de zin van het bestaan van verscheidene perspectieven naast elkaar, maar meenden dat een uiteenvallen van de sociologie onaanvaardbaar was. Hiervan was volgens hen echter geen sprake, omdat de meeste sociologische varianten nog steeds een gemeenschappelijk 'onderstroom' kenden, 'gekenmerkt door wat Wippler heeft genoemd het "empirisch-theoretisch wetenschapsprogramma", dat enerzijds uitdrukkelijk afstand neemt tot één bepaald verklaringsprincipe, anderzijds een doelbewuste strakke koppeling van de sociologiebeoefening aan één maatschappijvisie afwijst' (Van Doorn & Lammers 1976, 15). De herziene editie van *Moderne Sociologie* wilde min of meer representatief zijn voor deze 'onderstroom'.

Opties voor een normatieve of normatief-reflexieve sociologie werden afgewezen. Het streven naar een zo groot mogelijke waardevrijheid of 'onbevooroordeeldheid' bleef in de ogen van Van Doorn en Lammers (1976, 30) de 'spil' van 'alle' wetenschappelijk werk.

Belangrijke begrippen als 'sociale controle' en 'sociaal systeem' bleven Van Doorn en Lammers bruikbaar vinden. Zij accepteerden de kritiek op het feit dat deze termen voorheen binnen het functionalisme te veel waren gebruikt om de stabiliteit en harmonie van een sociaal systeem mee aan te duiden. Maar zij betoogden dat juist ook verandering en desintegratie met behulp van deze concepten geanalyseerd konden worden. Zo konden de verschillende mechanismes van sociale controle, zoals processen van cultuuroverdracht, ritueel en sanctionering, ook falen en daardoor verandering mogelijk maken. Ook de in de sociologie toegenomen aandacht voor ongelijke-machtsverhoudingen was volgens Van Doorn en Lammers met hun begrip-penstelsel te verenigen. 'Sanctionering' bijvoorbeeld kon in het kader van deze verhoudingen begrepen worden, mits zij niet langer gezien werd als louter een spontane reactie van 'het systeem'. In dat verband verwezen zij naar Alvin Gouldner (1970) die in zijn kritiek op

Parsons de vraag aan de orde stelde hoe bepaalde groepen in een sociaal systeem sancties toepasten om de situatie te beheersen.

De discussies over reflexiviteit, waardevrijheid en pluralisme die in de jaren zeventig ten tijde van de zg. 'crisis' in de sociologie alom gevoerd werden, lieten aldus geen sporen na in het analytisch kader, dat onverkort gehandhaafd werd. Dit kader werd bovendien nog steeds geschikt geacht om een veranderende maatschappij mee te analyseren, en ook om historische ontwikkelingen mee te beschrijven. Kortom, noch maatschappijkritiek, noch wetenschapskritiek leidden tot grote wijzigingen in de wetenschappelijke claims van Van Doorn, wanneer we afgaan op de herziening van het leerboek dat hij samen met Lammers had geschreven.

Dat Van Doorn zich niet geheel afsloot van wetenschapstheoretische discussies, is op te maken uit het slot van een artikel uit 1977 over de nieuwe afhankelijke burgers en het conservatisme als kritisch alternatief voor het vooruitgangsoptimisme, waarin hij naar Popper verwees. Dit, om aan te geven dat een wetenschappelijke waarheid altijd slechts voorlopig waar kon zijn. Hoewel we hier een relative-ring van de waarheidsclaim in kunnen zien, lijkt Van Doorns enthousiasme voor Popper vooral ingegeven door diens inzet de wetenschappelijke basis voor dogmatische politieke systemen, het 'dogmatisch marxisme voorop', te ondergraven. 'Nu "de" waarheid over de maatschappij onbereikbaar is geworden, kan geen maatschappelijk stelsel zich nog het ware noemen', meende Van Doorn instemmend (1977 (1), 14-15). Zijn bespreking van Popper eindigde met de oproep dat in een democratie de discussie over het politieke stelsel open moest blijven. De wetenschapstheoretische voetangels en klemmen bleven ook hier verder onbesproken.

We kunnen stellen dat van Doorn aan het begin van de jaren zeventig een 'crisis' doormaakte. Het ging hier in eerste instantie om een omslag in 'wereldbeeld' die samenhang met een twijfel aan het vooruitgangsgeloof dat achter het wetenschappelijk denken en het maatschappelijk optimisme van de verzorgingsstaat was gelegen. Een consequentie daarvan was de oproep tot een voorzichtiger maatschappelijk optreden van sociologen. De wetenschappelijke pretenties werden echter in veel mindere mate teruggenomen. Vrijwel afwezig waren meer wetenschapstheoretische argumentaties over de waarheid van wetenschap, de mogelijkheid of noodzakelijkheid van een re-

flexieve sociologie en de betekenis van verschillende stromingen in de sociologie. De moderne sociologie werd aldus van een groot deel van haar professionele idealen ontdaan. Wetenschap, maar waartoe?

We zullen in de volgende paragraaf zien hoe uiteindelijk in de jaren tachtig de contouren voor een nieuwe beroepsrol voor de socioloog door Van Doorn geschetst zouden worden. In diezelfde periode zouden wetenschapstheoretische discussies bovendien (iets) meer hun sporen nalaten in het programmatisch denken van Van Doorn.

4 Sociologie tussen interventie en reflectie

Leverde Van Doorn gedurende de jaren zeventig vooral kritiek op de machtspositie van organisaties en professionele beroepsgroepen in het maatschappelijk midden, aan het begin van de jaren tachtig analyseerde hij nader op welke manier de wetenschap de kennis en modellen voor het maatschappelijk ingrijpen had geleverd. Met een steekwoord zou je kunnen zeggen dat in de jaren zeventig wetenschap meer als macht bekritiseerd werd en in de jaren tachtig wetenschap als rede. Zijn kritiek ontwikkelde hij via een analyse van het 'interventie-karakter' van de sociale wetenschappen.

Wetenschap had een Januskop, meende Van Doorn (1984): aan de ene kant stond de zuivere wetenschapper, aan de andere de expert gericht op beheersing van de werkelijkheid. Voor de sociale wetenschappen of - ruimer - de wetenschappen van mens en maatschappij was voor deze tweede kant de naam 'interventiewetenschap' geschikt. Het ging hier om 'technologische' bemoeienissen die betrekking konden hebben op het individuele niveau, zoals in het medisch model, op het meso- of organisatie-niveau, zoals in verschillende kundes, of op het macro-niveau, zoals in 'political engineering' en de technocratische beleidswetenschappen.

Kritiek op dit interventiedenken dat op het Verlichtingsprogramma stoelde, was vlak na de Franse Revolutie gekomen uit christelijke en conservatieve hoek en werd gedurende de negentiende eeuw voortgezet door denkers van de Contra-Verlichting. De hedendaagse kritiek had volgens Van Doorn 'slechts zijdelings' te maken met wetenschapstheoretische argumenten, maar meer met een gevoel van teleurstelling over de bereikte resultaten. Het gebrek aan effectiviteit huisde zijns inziens namelijk in de logica van de interventieweten-

schappen zelf, zoals het steeds groter worden van verschillen tussen specialisten en leken en de noodzaak van vergaande abstracties om tot manipuleerbare variabelen te komen (1984, 12). De werkelijkheid was veel complexer en liet zich niet zo compartimentaliseren als in de modellen van de interventiewetenschappen werd gesuggereerd.

De interventielogica kampte niet alleen met effectiviteitsproblemen, er kleefden ook ethische bezwaren aan. Waarderationale aspecten werden veronachtzaamd, terwijl ze in feite niet uit interventieactiviteiten waren weg te denken. De interventielogica kon geen vat krijgen op 'irrationele' verschijnselen als ethnocentrisme en de periodiek oplevende godsdienstigheid.

Ook nu stelde Van Doorn de vraag naar de legitimiteit van de professionals - nu gedefinieerd als interventiewetenschappers - die zonder democratische controle opereerden. Interventiewetenschappers opereerden in de nabijheid van de macht en maakten zich afhankelijk van het beleid.

De maatschappij van de jaren tachtig dreigde overspoeld te worden door het doelrationele denken dat zijn belichaming vond in de vele op wetenschappelijke kennis gebaseerde interventiepraktijken. De beslissing om dingen te doen of na te laten zou steeds vaker gedicteerd worden door de technische mogelijkheid om ze te doen of door de logica van de markt. Andere vormen van denken zouden volgens Van Doorn hun plaats moeten behouden, zodat daar ruimte bleef om over de juistheid of wenselijkheid van beslissingen na te denken - parallel aan het begrip 'leefwereld' bij Habermas.

De universiteit had de taak (die bij de opkomst van de kundes des te urgenter werd) ervoor te zorgen dat naast het interventiedenken ook ruimte zou blijven voor reflectie, voor onafhankelijke zoekers naar normen en niet alleen voor zoekers naar feiten. Zonder de aanvulling van sociale wetenschappen die filosofische en historische dimensies aan een problematiek konden onderscheiden, zouden de kundes op onverantwoorde wijze rugdekking geven aan het steeds verder voortschrijdende proces van maatschappelijke rationalisering. De sociologie zou zo'n plaats van ontmoeting tussen interventie en reflectie kunnen bieden (Van Doorn 1988, 195)

De nieuwe beroepsrol van de socioloog lag dan in het geven van politiek-cultureel commentaar bij maatschappelijke vraagstukken: de socioloog als deelnemer aan het publieke debat.

Hoe veranderden met deze gedachten de wetenschappelijke, inhoudelijke claims van de sociologie?

Van Doorn richtte zich nu expliciet op het pluralisme, de uitwaaiing van stromingen in de sociologie. Dit vond volgens hem zijn wortels in de ervaringen van diverse maatschappelijke groepen. Sociale wetenschappers konden niet anders dan aansluiten bij de 'normatieve interpretaties' die in de samenleving golden. Er bestond geen "'zuivere" wetenschap' en zeker geen 'zuivere maatschappijwetenschap', zodat het onderscheid tussen wetenschappelijke en andere kennisvormen als relatief moest worden aangemerkt (1988, 193). Daarmee haalde Van Doorn echter nog niet het relativisme binnen. Wetenschappers moesten die maatschappelijke kennis zien als stimulans, als 'potentiële bron van maatschappelijk inzicht'. Zij moesten de fundamentele vraagstukken die daar aan de orde werden gesteld filosofisch en ethisch doordenken. Met deze opvatting kwam Van Doorn dicht in de buurt van een socioloog als Bouman, die hij om zijn cultuursociologische benadering in de jaren vijftig had gekritiseerd.

De waarheidsclaim kon geen fundament meer bieden, maar sociologie behield blijkbaar een meerwaarde boven andere maatschappelijke kenvormen en ook boven de journalistiek. We kunnen ons afvragen waar die meerwaarde dan op gebaseerd is. Voor Van Doorn wortelt deze in het vermogen van de socioloog tot het nemen van afstand en het abstraheren met behulp van een systematisch begripapparaat. Sociologie, ook in de nieuwe omschrijving die Van Doorn gaf - 'de geestelijke vorm waarin onze maatschappij zich rekenschap geeft van haar bestaan, vorm en ontwikkeling' - stoelt nog steeds op de bekende methoden en begrippen (Van Doorn 1988, 190-194). 'Sociaal systeem', 'sociale controle' en al die andere begrippen uit *Moderne Sociologie* zijn voor Van Doorn nog steeds bruikbaar.¹⁷

We kunnen dus concluderen, dat de kritische socioloog nog steeds de begripsmatige bagage meeneemt van de oude discipline. Het zou dan ook onjuist zijn te menen dat Van Doorn nu onverkort heeft gekozen voor de rol van (conservatieve) maatschappij- en cultuurcriticus. Een normatieve wetenschap blijft hij ook nu nog afwijzen. Een afstandelijk-objectiverende houding en een systematische kennisverwerving blijven volgens hem kenmerkend voor de socioloog.

¹⁷ Interview Van El 19 maart 1991.

5 Slot

Dit onderzoek maakt duidelijk dat de omslag van Van Doorn niet op alle fronten tegelijkertijd plaats vond en dat wat sommige aspecten betreft er van omslag nauwelijks sprake is.

Wat zijn 'wereldbeeld' betreft, maakte Van Doorn een wending door. De optimistische maakbaarheidsgedachte maakte plaats voor een pessimistischer terughoudendheid bij de inzet van allerlei wetenschappelijk geschoolde professionals in het maatschappelijk gebeuren. De beroepsrol van de socioloog werd in twee stappen herzien, van een professional die niet zou hoeven schromen beleidsadviezen te geven via een meer bescheiden opstelling tot de rol van kritische deelnemer aan het publiek debat. Men kan zich echter afvragen of de pretentie daar een bijdrage aan te leveren zo veel bescheidener is dan die van de 'social engineer'. Bovendien stoelt die bijdrage zowel voor als na de crisis op de wetenschappelijke kennis van de socioloog, verkregen via distantie met behulp van een beproefd begrippenapparaat. Hoewel de zekerheden van de wetenschap voor Van Doorn in de jaren tachtig op losse schroeven kwamen te staan, bleef het begrippenkader gehandhaafd en werd ook nu nog aan wetenschap een meerwaarde toegekend. Hiermee kunnen we het beeld van de 'grote wending' die in het werk van Van Doorn zou zijn opgetreden nuanceren.

Daarnaast blijven een aantal persoonlijke kenmerken en voorkeuren constant, zoals het streven naar een maatschappelijk relevante sociologiebeoefening, hoewel de beroepsrol een andere invulling krijgt. Vóór de crisis is het streven gericht op een beleidsrelevante sociologiebeoefening en na de crisis op het geven van geïnformeerd commentaar in het publieke debat. Van Doorn's historische interesse geeft zowel voor als na de crisis voeding aan publicaties over politieke, militaire en koloniale geschiedenis. Zijn voorkeur voor essayisme past even gemakkelijk bij de wetenschappelijke bundels van de vroege jaren zestig als in de tijdschriftartikelen en columns in dag- en weekbladen uit recenter jaren. Tenslotte is er ook een duidelijke continuïteit in zijn pleidooi voor een brede sociologie. Wel trad er een verschil op in de aard en de intensiteit van de samenwerking: van een pleidooi voor een afzonderlijke sociologische discipline, ondersteund door recht en economie in de jaren zestig, naar een sterke verbinding met filosofie en ethiek in de jaren tachtig.

We kunnen mijns inziens de specifieke vorm die de 'crisis in de

sociologie' in het werk van Van Doorn aanneemt, in verband brengen met een aantal persoonlijke kenmerken van deze socioloog.

Dat bij hem op wetenschapstheoretisch en theoretisch-begripsmatig niveau nauwelijks wat veranderde heeft mijns inziens te maken met zijn eclecticisme en pragmatisme dat zowel voor als tijdens als na de crisis aanwezig is. In de jaren zestig bepaalde deze houding mede de eclectische opzet van het boek *Moderne Sociologie*, tijdens de jaren zeventig kwam zij tot uiting in de minimale aandacht voor de implicaties van een herlevend pluralisme en in de jaren tachtig in het vrijwel afwezig zijn van een verantwoording van de overgebleven wetenschappelijke en maatschappelijke claims. Dit eclecticisme en pragmatisme zou in verband kunnen worden gebracht met zijn achtergrond als gedeeltelijke autodidact, de perioden van studie los van het academische sociaal-wetenschappelijke milieu aan het begin van zijn carrière waardoor hij, zoals gezegd, wellicht minder vast zat aan theoretische conventies. Daarnaast houden ze verband met zijn neiging om regelmatig van onderwerp te wisselen. Hij is niet in de eerste plaats theoreticus, maar veeleer een combinatie van beleidssocioloog, militair socioloog, criticus, historicus, essayist.

Op grond van deze bevinding dat continuïteiten en veranderingen een zeer specifieke, persoonsgebonden invulling krijgen, kunnen we kanttekeningen plaatsen bij recente geschiedschrijvingen van de sociologie die zich op het niveau van de discipline of de programma's daarbinnen concentreren en daarbij uitspraken doen over continuïteiten of breuken.

M. Gastelaars (1985) bijvoorbeeld constateert vanaf 1925 een drietal breuken tussen verschillende, elkaar opvolgende sociologische 'bedrijfstijlen', opgevat als sociologische varianten die corresponderen met een telkens andere oriëntering op de sociale politiek en elk gericht zijn op een eigen praktische problematiek. In dit perspectief verschijnt de moderne sociologie als een nieuwe preoccupatie met normen en waarden, gekenmerkt door acceptatie van de modernisering van de levensstijl. De moderne sociologie brak op dit punt met de praktische problematiek van de zg. cultuursociologen vóór hen, die meer bezorgdheid koesterden voor de teloorgang van de traditionele moraal in de jaren vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog. Hoewel de genoemde preoccupatie voor alle 'moderneren' in meer of mindere mate gold, geldt mijns inziens nu juist voor Van Doorn dat hij zich op een aantal terreinen van de overige 'moderneren' onderscheidde. Zo

was hij geïnteresseerd in de modernisering van de maatschappij langs structureel-organisatorische lijnen waarbij hij gebruik maakte van een aantal concepten uit de structureel-functionele analyse. Zijn tijdgenoten daarentegen leken liever gebruik te maken van enquêtes voor het onderzoek naar individuele meningen en zich op sociaal-psychologische aspecten te concentreren. Dit verschil wordt door Gastelaars in haar zeer gedocumenteerde studie wel opgemerkt, maar het wordt van weinig belang geacht. Dat hangt samen met het externalisme dat haar aanpak kenmerkt. Zij kijkt namelijk naar de verwevenheid van de geschiedenis van wat sociologen 'doen' met de geschiedenis van de sociale politiek en heeft nauwelijks oog voor theoretische en methodologische aspecten. Die zijn voor haar slechts pragmatisch verbonden met de inhoudelijke onderzoeksvragen, die op hun beurt afhangen van sociaal-politieke doelstellingen (Gastelaars 1985, 13).

Niet alleen beperkt deze externalistische visie aldus het zicht op wat Van Doorn doet in het tijdperk van de 'moderne sociologie', ook vormt ze een onnodige verduistering van het beeld van de crisis in de sociologie. Gastelaars constateert namelijk dat vooral de verwetenschappelijkingsidealen van de Nederlandse sociologen aangetast werden, iets dat binnen haar kader al eigenlijk niet goed geanalyseerd zou kunnen worden. In bovenstaande studie konden we nauwkeurig volgen hoe en in welke mate deze verwetenschappelijkingsidealen door Van Doorn gerelativeerd werden, en wel door ze te relateren aan zijn methodisch-theoretische ontwikkeling, zijn 'wereldbeeld' en zijn opvattingen over de maatschappelijke taak van de socioloog.

Ook bij de geschiedschrijving van de Nederlandse sociologie door Jonker (1988) kunnen kanttekeningen geplaatst worden. Hij ziet juist continuïteit en dan vooral wat betreft de permanente aandacht voor een aantal thema's, zoals sociale stratificatie en sociale orde versus desintegratie. Sociologen bestuderen deze vanuit een gematigde 'interventiewens' die steunt op een compromis tussen een 'technisch-voortschrittliche' en een 'romantisch gemeenschaptliche' stijl. Bij deze constatering eindigt het verhaal van Jonker, terwijl het interessante deel dan pas begint. Het is namelijk relevant te constateren dat, en te onderzoeken wanneer precies de verhouding tussen de door Jonker gesignaleerde polen voor afzonderlijke sociologen verandert. Bij Van Doorn bijvoorbeeld vindt na de jaren zestig een echte omslag in wereldbeeld plaats, waarbij de 'romantisch gemeenschaptliche' stijl naar de voorgrond schuift, overigens zonder dat de rationele traditie verlaten wordt. Op dit punt is voor Van Doorn dus zeker sprake van

een - gecompliceerde - 'breuk'.

Zowel de externalistische aanpak van Gastelaars als de internalistische van Jonker lijken dus met hun beider collectivistische inslag een te grove schets te bieden, althans voor wat betreft het werk van Van Doorn. Hybride tussenvormen en overgangsvormen, specifieke veranderingen en continuïteiten, bijzondere thema's en stijlen komen pas in beeld door naast het groepsportret detailstudies aan afzonderlijke sociologen te wijden.

Of dit bij uitstek geldt voor een van de meer eigenzinnige hoofdfiguren in de Nederlandse sociologie, zal moeten blijken. Typerend voor Van Doorn is immers dat hij niet alleen binnen het programma van de moderne sociologie een eigen ruimte creëerde, maar vooral na de 'crisis' meer en meer als individualist optrad. Toen in de loop van de jaren zeventig de twee belangrijkste theoretische programma's van de contemporaine sociologie, de Utrechts-Groningse Verklarende Sociologie en de Amsterdamse figuratiesociologie vaste vorm aannamen, bleef Van Doorn, ook binnen de *Beleid en Maatschappij*-kring, een solist.

In zekere zin zou men de hier bepleite en gevolgde aanpak een 'grote-mannen-perspectief' kunnen noemen. Dat lijkt misschien een stap terug, maar kan hoogstens als zodanig opgevat worden 'pour mieux sauter'. In veel sociologische benaderingen, en in het kielzog hiervan ook in veel wetenschapssociologische studies, dreigen door het collectivisme en de aandacht voor 'onbedoelde gevolgen' de keuze van de spelstrategie door individuen en de door hen meegebrachte knikkers buiten beeld te raken. Meer aandacht voor sociobiografisch onderzoek en een 'psychologie' van de wetenschap is dan ook dringend gewenst.

Literatuur

- Berkel, P. van, Boekbespreking: J.A.A. van Doorn, *Organisatie en maatschappij*, *Mens en Maatschappij* 43 (1968), 384-385.
- Braak, H.J. van de (red.), *Crisis op de korrel*. Rotterdam, 1974.
- Doorn, J.A.A. van, *De crisis van het militarisme*, *Mens en Maatschappij* 23 (1948), 286-318.
- Doorn, J.A.A. van, *De proletarische achterhoede: een sociologische kritiek*. Meppel, 1954.
- Doorn, J.A.A. van, *Sociologie van de organisatie: beschouwingen over organiseren in het bijzonder gebaseerd op een onderzoek van het militaire systeem*. Leiden, 1956 (Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden).

- Doorn, J.A.A. van, *Relevantiekaders der industriële sociologie*. Leiden, 1958. (Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de industriële sociologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden.)
- Doorn, J.A.A. van, Sociologie als beroep, *Sociologische Gids* 9 (1962), 98-113.
- Doorn, J.A.A. van, *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Utrecht, 1964 (1).
- Doorn, J.A.A. van, De Sociologische Gids en de Nederlandse sociologie, *Sociologische Gids* 11, 2 (1964), 20-51.
- Doorn, J.A.A. van, *Organisatie en maatschappij*. Leiden, 1966.
- Doorn, J.A.A. van, De overtrokken democratie, in: *De linkse sociologie?* Utrecht, 1968, 97-116 (Sociologische Interacademiale IV).
- Doorn, J.A.A. van, De strijd om de macht in dienstverlenende organisaties, *Beleid en Maatschappij* 2 (1975), 111-117.
- Doorn, J.A.A. van, Conservatieve gedachten over wetenschap en maatschappij, *Mens en Maatschappij* 52, 1 (1977), 2-17.
- Doorn, J.A.A. van, De beheersbaarheid van de verzorgingsmaatschappij, *Beleid en Maatschappij* 4, 2 (1977), 115-128.
- Doorn, J.A.A. van, *De nieuwe afhankelijkten: gedachten van J.A.A. van Doorn bij de grenzen van de vooruitgang*. Scheveningen, 1977 (3).
- Doorn, J.A.A. van, Interventiewetenschap: de wording van een ambitieus programma, *Beleid en Maatschappij* 1, 2 (1984), (Themanummer: Crisis in de Beleidswetenschappen).
- Doorn, J.A.A. van, *Rede en macht. Een inleiding tot beleidswetenschappelijk inzicht*. 's Gravenhage, 1988.
- Doorn, J.A.A. van & C.J. Lammers, Sociologie en sociografie, *Sociologische Gids* 5, 2 (1958), 49-78.
- Doorn, J.A.A. van & C.J. Lammers, *Moderne sociologie. Systematiek en analyse*. Utrecht/Antwerpen, 1959.
- Doorn, J.A.A. van & C.J. Lammers, Repliek, *Mens en Maatschappij* 35 (1960), 293-298.
- Doorn, J.A.A. van & C.J. Lammers, *Moderne Sociologie. Een systematische inleiding*. Utrecht/ Antwerpen, 1976 (Dertiende geheel herziene druk).
- Doorn, J.A.A. van & C.J. Lammers, Moderne Sociologie: de bezwaren van Goudsblom, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 7 (1980/81), 339-343.
- Ellemers, J.E., Misvattingen en stereotypen over de Amerikaanse sociologische theorie, *Sociologische Gids* 8 (1961), 233-241.
- Freidson, E., *Profession of Medicine*. New York, 1970.
- Gastelaars, M., *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*. Amsterdam, 1985.
- Goddijn, H.P.M., Het funktionalisme in de sociologie. Apologie van een standpunt, *Sociologische Gids* 8 (1961), 242-266.
- Goudsblom, J., Een kritiek op Moderne Sociologie, *Sociologische Gids* 9 (1962), 28-39.
- Goudsblom, J., Moderne Sociologie: de systematiek geanalyseerd, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 6 (1979), 371-398.
- Gouldner, A., *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York, 1970.

- Heek, F. van, Twee sociologengeneraties aan de grens van de verzorgingsstaat, *Sociologische Gids* 11 (1964), 6-15.
- Johnson, J., *Professions and Power*. London/Basingstoke, 1972.
- Jonker, Ed., *De sociologische verleiding. Sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat*. Groningen, 1988.
- Klein, W.P., *De Nederlandse Economische Hoogeschool*. Rotterdam, 1974, 129-166.
- Leune, J.M.G., Van Doorn en de sociologieopleiding in Rotterdam, in: J. Berting, J. Breman & Percy B. Lehning (red.), *Mensen, macht en maatschappij*. Meppel/Amsterdam, 1987, 10-32.
- Nijhoff, P. & D. Pels, Van Doorn en Lammers over 'Van Doorn en Lammers', *Sociodrome* 3 (1985), 2-8.
- Parsons, T., Some Problems confronting Sociology as a Profession, *American Sociological Review* XXIV (1959), 547-559.
- Ponsioen, J.A., Irrationele elementen in de sociale wetenschappen, *Sociologische Gids* 1 (1954), 95-97.
- Terlouw, C.P., J.E. Ellemers & A.B. Ringeling, *De man en zijn werk. De bijdrage van J.A.A. van Doorn aan de beoefening van de sociologie in Nederland*. Rotterdam, 1985.
- Ter Opening, *Beleid en Maatschappij* 1 (1973), 1-3.

Gerhard Nijhof, Ines Bruins, Petra van der Ham,
Ron Feis, Sonia Helm, Joke van der Horst Bruijn,
Dorothee Lampe

De ziekte van Parkinson als 'openbaarheidsprobleem'

Stories we tell ourselves about what is happening to us are dangerous because they are powerful. Stories come to us from many sources; some we seek, many happen without our notice, others impose themselves on our lives. We have to choose carefully which stories to live with, which to answer the question of what is happening to us.

(Arthur Frank, *At the will of the body*)

Als er bij iemand regelmatig en in wisselende mate stijfheid, starheid en bevingen worden waargenomen, kunnen dat naar geneeskundige interpretatie tekenen zijn van 'de ziekte van Parkinson'. In die interpretatie wordt de ziekte toegeschreven aan celdegeneratie in een deel van de hersenen en een gestoorde dopamine-synthese als gevolg daarvan (Van Maanen 1980; Rose & Capildeo 1981).¹

Wanneer geneeskundigen de verschijnselen als symptomen van de ziekte van Parkinson interpreteren, staat daarmee echter nog niet vast dat ook mensen die deze ziekte hebben, zo over deze verschijnselen spreken.² Aan de verschijnselen van de ziekte van Parkinson kan (ook) vanuit andere interpretatiekaders betekenis worden gegeven.³ In

¹ Voor een analyse van de ontwikkeling van de medische interpretatiewijzen van de ziekte van Parkinson, zie: Keppel Hesselink (1986).

² De vanzelfsprekendheid van de medische interpretatiewijze kan worden gezien als een teken van de macht ervan (zie: Nijhof 1987).

³ In haar plaatsbepaling van de medische sociologie karakteriseert Gerhardt (1985 1989) deze sub-discipline als een voortgaande poging medische interpretaties van ziekte aan te vullen of te vervangen door sociologische. De medische sociologie heeft daarbij volgens haar twee benaderingswijzen gevolgd. In de eerste wordt ziekte gezien als een inadequate reactie op gezondheidsbedreigende levensomstandigheden: 'stress'. In de tweede benaderingswijze wordt ziekte gezien als het gevolg van 'etiketteringsprocessen'. In het spoor van de laatste benaderingswijze